

УДК 929:631.5-051Брунст]:332.2.021.8(477)»1918»
DOI: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2025-35-Pyrih>

Ruslan Pyrih

Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Research Fellow, Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6232-210X>

e-mail: ruslan_pyrih@ukr.net

Bibliographic Description of the Article: Pyrih, R. (2025). Participation of agrarian scholar Viktor Brunst in the preparation of land reform in Ukraine (may–december 1918). *Ukrainskyi Se-lianyn. [Ukrainian peasant]*, 35, 115–122. (In Ukraine). doi: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2025-35-Pyrih>

PARTICIPATION OF AGRARIAN SCHOLAR VIKTOR BRUNST IN THE PREPARATION OF LAND REFORM IN UKRAINE (MAY–DECEMBER 1918)

Abstract. The purpose of the article is to examine the activities of Viktor Brunst, Deputy Minister of Land Affairs of the Ukrainian Hetmanate, a renowned agrarian scholar, in the development of legislative foundations for land reform.

The methodological framework is based on the principles of historicism, academic rigor, problem-chronological approach, biographical method, and personification of historical events. Special attention is paid to the critical analysis of the legislative basis of the reform.

The scholarly novelty lies in the first attempt in Ukrainian historiography to present a systematic analysis of one of the key figures driving the agrarian policy of Hetman Pavlo Skoropadskyi.

Conclusions. The author convincingly argues that land reform was one of the main directions of state-building under the Hetmanate. The Ministry of Land Affairs, particularly Deputy Minister Brunst, played a leading role in its preparation. His activities as secretary of government land commissions and de facto coordinator of a complex set of measures to draft legislative acts for land transformation are explored. Sharing the ideology of Hetman's agrarian reform, he consistently defended its principles at the final sessions of the government, opposing the large-landowning lobby.

Keywords: Viktor Brunst, land reform, land commissions, Council of Ministers, Pavlo Skoropadskyi, Vasyl Kolokoltsev, Volodymyr Leontovych.

Руслан Пиріг

доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник Інститут історії України НАНУ, Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6232-210X>

e-mail: ruslan_pyrih@ukr.net

Бібліографічний опис статті: Пиріг Р. Участь ученого – аграрника Віктора Брунста у підготовці земельної реформи в Україні (травень – грудень 1918 року). *Український селянин*. 2025. Вип. 35. С. 115–122. doi: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2025-35-Pyrih>

УЧАСТЬ УЧЕНОГО – АГРАРНИКА ВІКТОРА БРУНСТА У ПІДГОТОВЦІ ЗЕМЕЛЬНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ (ТРАВЕНЬ – ГРУДЕНЬ 1918 РОКУ)

Анотація. Метою статті є висвітлення діяльності заступника міністра земельних справ Української гетьманської держави, відомого ученого аграрника В. Брунста з підготовки законодавчих підстав реформування земельних правовідносин.

Методологічною основою є принципи історизму, науковості, проблемно-хронологічний, біографістики, персоніфікації подій. Особлива увага приділена критичному аналізу законодавчої бази реформи.

Наукову новизну складає перша в українській історіографії спроба подати системний аналіз діяльності однієї з провідних постатей рушіїв аграрної політики гетьмана П. Скоропадського.

Висновки. Автор аргументовано доводить, що земельна реформа була одним з головних напрямків державного будівництва Гетьманату. В її підготовці провідну роль відіграло міністерство земельних справ, зокрема заступник міністра В. Брунст. Досліджена його діяльність як секретаря урядових земельних комісій, фактичного координатора складного комплексу заходів з підготовки законодавчих актів земельних трансформацій. Поділяючи ідеологію аграр-

них реформ гетьмана, він послідовно відстоював її принципи до останніх засідань уряду на противагу поміщицькому великоземельному лобі.

Ключові слова. В. Брунст, земельна реформа, земельні комісії, Рада Міністрів, П. Скоропадський, В. Колокольцов, В. Леонтович.

Постановка проблеми

Дослідження діяльності В. Брунста, – одного з найпослідовніших adeptів проведення в Україні прогресивної земельної реформи має стати органічною складовою більш широкої наукової проблеми здобутків і невдач державного будівництва новітнього українського Гетьманату.

Аналіз сучасних досліджень і публікацій

В українській історичній літературі підготовка земельної реформи пов'язується насамперед з іменами її ідеолога Павла Скоропадського та міністрів земельних справ Василя Колокольцова (10 травня – 19 жовтня) і Володимира Леонтовича (25 жовтня – 14 листопада). Однак опубліковані журнали засідань уряду (Ради Міністрів і Малої Ради Міністрів) Української Держави, не актуалізовані архівні документи Міністерства земельних справ, мемуарні свідчення сучасників дозволяють висвітлити участь й інших активних розробників правової і структурної бази впровадження земельної реформи, зокрема заступника міністра В. Брунста. На даний час спеціальна наукова розвідка його діяльності в гетьманському уряді відсутня. Окремі факти його діяльності висвітлені в монографії з історії земельної реформи в Україні 1918 р.¹ Слід відзначити, що Вікіпедія та інші довідкові ресурси цей період життя В. Брунста подають одним реченням «був товаришем міністра землеробства в уряді Скоропадського»². Водночас наукова, педагогічна, громадська праця в дореволюційній Росії та міжвоєнній Чехословаччині представлені повніше³.

Джерельне підґрунтя висвітлення цього періоду діяльності В. Брунста становлять опубліковані журнали засідань Ради Міністрів та Малої Ради Міністрів Української Держави, на яких заступник міністра доповідав проекти законів і розпоряджень, документи Міністерства земельних справ, зокрема земельної комісії, її секцій та нарад за його головуванням, а також мемуари колег сучасників. В. Брунст не залишив власних спогадів про роботу в гетьманському уряді, але саме він зберіг і передав спогади міністра В. Колокольцова і один з проектів земельної реформи до Російського зарубіжного історичного архіву в Празі, документи якого нині зосереджені в ДАРФ. Там же зберігається й рукопис В. Брунста про роботу В. Колокольцова на чолі Вовчанського повітового земства⁴.

Виклад основного матеріалу

Віктор Емільович Брунст (4.01.1864 – 2.12.1932) народився в Харківській губернії. Батько Емілій Густавович – полковник інженерних служби, німець. Віктор отримав військову освіту, але невдовзі подав у відставку і вступив до Петровської сільськогосподарської академії, отримавши у 1899 р. фах вченого агронома. Управляв помістями в Катеринославській і Харківській губерніях, впроваджуючи новаторські практики господарювання. Засновник Сумської, Харківської, Івановської дослідних сільгоспстанцій.

Тривалий час жив у Петербурзі, завідував кафедрою агрономії у Стебутівському інституті сільського господарства. З 1909 р. працював у департаменті землеробства Головного управління землеустрою і землеробства під керівництвом В. Пуришкевича – палкого адепта столипінських аграрних реформ. Одночасно головував у Петербурзькому сільськогосподарському та Вільному економічному товариствах. Належав до партії кадетів. Після Лютневої

1 Піріг Р., Тимченко Р. Земельна реформа гетьмана Павла Скоропадського: історичні нариси, документи і матеріали. Київ, 2025.

2 https://ru.wikipedia.org/wiki/Брунст,_Виктор_Эмильевич. URL: <https://esu.com.ua/article-36343>; <https://www.geni.com/people/Виктор-Брунст/6000000053044367117>.

3 Серапионова Е. П. Российская эмиграция в Чехословацкой республике (20–30-е годы). Москва, 1995. С.131, 139, 151; Труды русской, украинской и белорусской эмиграции, изданные в Чехословакии в 1918–45 гг. Т. 1, Ч. 1. Прага, 1996.

4 Українська Держава (квітень-грудень 1918 року). Документи і матеріали. У двох томах. Упоряд. Р. Піріг (кер.) та ін. Київ. Темпора, 2015; ЦДАВО України. Ф.1061. Оп.1-5, 1213 справ, більшість яких особові документи співробітників міністерства; ДАРФ. Ф.5881. Оп.2. Спр.232. Арк.102-106; Спр.112. Арк. 1-37.

революції очолював департамент сільгоспмашин Мінпроду Тимчасового уряду. Після жовтневого більшовицького перевороту в Петрограді повернувся до України.

З проголошенням 29 квітня 1918 р. Української Держави у Києві формувався перший гетьманський уряд, який очолив відомий земський діяч Федір Лизогуб. 7 травня він приступив до головування в Раді Міністрів, а вже за кілька днів на посаду міністра земельних справ запропонував кандидатуру Василя Колокольцова – голову Вовчанського повітового земства Харківської губернії, вченого агронома, успішного землевласника і мецената. За словами гетьмана П. Скоропадського, «це вже був особистий вибір Лизогуба»⁵.

В. Колокольцов, подолавши опір апарату міністерства, в якому домінували представники партії українських есерів, оновив склад співробітників. На посаду заступника міністра він запропонував В. Брунста. За його поданням уряд 25 травня ухвалив постанову: «Кандидатуру В. Е. Брунста схвалити і доручити державному секретарю представити п. Гетьману відповідний наказ»⁶. Слід відзначити, що В. Колокольцов добре знав Брунста як Харківського губернського агронома, директора земельного училища і засновника місцевої дослідної сільгоспстанції. Ще одним заступником міністра став відомий інженер – лісівник Григорій Бурлаков. Колишній Харківський міський голова барон Роман Будберг у спогадах про заступників міністра земельних справ писав: «Обидва особисті друзі Колокольцова і обидва видатні працівники, знавці справи»⁷.

Попри складнощі першого періоду діяльності, міністерство земельних справ стало базою функціонування урядової комісії по виробленню проектів земельної реформи, яку очолював особисто В. Колокольцов, а секретарем став В. Брунст. До неї ввійшли співробітники міністерства – директор департаменту землеробства О. Афанасенко, начальники відділів М. Черненков та І. Подольський, провідні вчені – аграрники О. Зноско-Боровський, С. Франкфурт, В. Косинський, барон Р. Будберг, граф О. Бобринський, лідер УДХП В. Шемет та інші. До роботи комісії були залучені також німецькі фахівці О. Аухаген та К. Брюнінг. Координація цієї складної роботи покладалася на секретаря комісії В. Брунста.

У міністерстві одночасно велася розробка низки законопроектів, які у своїй сукупності мали скласти правові підстави кардинальних перетворень у сфері земельних відносин. Діяльність комісії В. Колокольцова відразу привернула увагу провідних корпоративно-власницьких сил. Коли стали відомі перші позиції проекту про продажу-купівлю землі, яким передбачалося обмежити землеволодіння 25 десятинами, то Всеросійський союз земельних власників (далі – ВСЗВ) 26 травня терміново скликав з'їзд. Його делегати вимагали від уряду, щоб жоден законопроект щодо землеволодіння й землекористування не розглядався без участі їх представників, погрожуючи в разі невиконання, найбільш небажаними наслідками⁸. Демарш ВСЗВ викликав певну затримку оприлюднення закону, який був затверджений 14 червня, але принципова норма землеволодіння у 25 десятин була збережена. Водночас як поступка, до складу т. зв. Великої земельної комісії ввели керуючого справами ВСЗВ О. Зноско-Боровського.

У процесі підготовки законів В. Брунсту і правникам міністерства доводилося опрацьовувати і подавати на розгляд комісії різні варіанти законів, доповнення, зауваження, особні гадки, протести. Потім схвалені більшістю членів комісії проекти узгоджувалися у Мінфіні та Держконтролі, а прикінцевий варіант після прийняття урядом готувався за участю В. Колокольцова чи В. Брунста в Державній канцелярії, яка й подавала документ на затвердження гетьмана. Передчасний витік інформації про найважливіші положення майбутніх земельних правовідносин викликав протестну реакцію у власницьких колах. Направлялися делегації

⁵ Скоропадський П. Спогади. Київ – Філадельфія, 1995. С.162.

⁶ Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали. Т.1. С.33-34.

⁷ Гетман П.П.Скоропадский. Украина на переломе. 1918 год. Москва. Росспен, 2014. С.408.

⁸ Киевская мысль. 1918. 30 мая.

до Ф. Лизогуба і П. Скоропадського. Зауважимо, що стартову норму землеволодіння 25 десятин гетьман твердо і послідовно відстоював, усвідомлюючи обмеженість земельних ресурсів України. Хоч тиск на нього чинився з багатьох сторін. Київ був насичений відомими представниками російського політичного істеблішменту, які домагалися аудієнції у П. Скоропадського. Зокрема, він змушений був приймати колишнього царського міністра, одіозного політика В. Пурішкевича⁹.

Ухвалені Радою Міністрів і затверджені гетьманом законодавчі напрацювання земельної комісії В. Колокольцова до осені 1918 р. склали основні праворегуючі акти проведення планованої земельної реформи: про право на врожай 1918 року (травень), про право продажу й купівлі земель (червень), про діяльність земельних комісій (липень), про Державний земельний банк (серпень). Однак їх реалізація була заблокована законом про створення земельно-ліквідаційних комісій (липень), який визначив піврічний термін відновлення земельно-майнових прав поміщиків. Спочатку треба було повернути їм земельну власність, порушену селянською стихією та законодавством Центральної Ради, а потім умовити поміщиків продати землю державі.

Крім цього, були й інші прийняті поспіхом і не зовсім продумані закони. Зокрема, у серпні ухвалений закон про скорочення дії орендних договорів, спрямований на формування державного земельного фонду за рахунок поміщицьких земель, які перебували в довгостроковій оренді. Оскільки головними орендарями були цукрові заводи, а впровадження закону могло серйозно порушити процес цукровиробництва, то 6 вересня голова Союзу цукрозаводчиків граф О. Бобринський направив міністру В. Колокольцову листа, в якому аргументовано доводив, що закон «втягне цукрову промисловість у великі потрясіння, а країну в цукровий голод»¹⁰.

В. Колокольцов доручив своєму заступникові В. Брунсту скликати з цього питання нараду зацікавлених сторін. У вересні під його головування відбулося кілька засідань за участю представників міністерства, Союзу земельних власників, Союзу цукрозаводчиків, Спілки орендарів. Розробники закону посилалися на квітневу грамоту гетьмана про зрівняння надільних і приватновласницьких земель, наголошували на важливості закону, відміна якого приведе до зриву земельної реформи. Доповідачі від цукрозаводчиків пропонували внести до закону правку про непоширення його на цукрові заводи.

Дебати сторін були тривалими, безрезультатними, переносилися, але врешті урядовці пішли на поступки і нарада ухвалила резолюцію: «По всіх взагалі орендних договорах, які підлягають знищенню в силу закону 23 серпня 1918 року, орендареві повинно бути надано право користуватися врожаєм і землею до кінця операційного терміну, але не більше одного року з дня затвердження купчої крепості (нотаріально завіреної угоди – авт.), а також отримувати відшкодування, понесених згідно договору, витрат»¹¹.

На наш погляд, зміна позиції урядової сторони (В. Брунст, О. Афанасенко, А. Ярошевич) була викликана усвідомленням державного значення виробництва цукру як одного з головних складників експорту, отримання інвалюти, врешті виконання обов'язкових поставок до Німеччини й Австро-Угорщини. Адже 10 вересня уряд підписав новий тристоронній економічний договір, за яким мав поставити союзникам 2,5 млн пудів цукру¹².

Урядова частина членів земельної комісії переконалася, що без імперативного закону про примусове відчуження поміщицьких земель реформа не відбудеться. Був розроблений

9 Донцов Д. Рік 1918. Київ. Київ. Темпора, 2002. С.88.

10 ЦДАВО України. Ф.1061. Оп.1. Спр.10. Арк.26.

11 Згідно з тогочасним законодавством, уряд мав ухвалити відповідний закон про внесення цієї правки. Однак у журналах засідань за вересень – жовтень таке питання не розглядалося, не виявлено й публікації в «Державному вістнику».

12 ЦДАВО України. Ф.1061. Оп.1. Спр.16. Арк. 54.

відповідний законопроект, який викликав гострі дебати серед членів комісії. Одним із його авторів був В. Брунст, який текст зберіг в еміграції і передав до архіву. Сформульована мета розробки цього правового акту цілком відповідала завданням земельної реформи: «збільшення площ селянського землеволодіння і створення якнайбільшого числа самостійних дрібних господарств». Однак перелік земель, які підлягали відчуженню (прогони, водопої, вигони і т.п.; землі, які постійно здаються в оренду за плату; господарства, які обробляються власним інвентарем, але за продуктивністю не відрізняються від селянських тощо), свідчать, що великоземельне лобі в міністерській земельній комісії настільки вихолостило законопроект, що в ньому й згадки не було про продаж поміщицьких латифундій. Австро-угорський посол Й. Форгач, добре поінформований про роботу земельної комісії, на початку вересня доповідав у Міністерство закордонних справ Австро-Угорщини, що більшість її членів висловилися за можливість примусового відчуження поміщицької землі, однак опоненти шляхом поправок домоглися того, що в підсумковій резолюції від принципів відчуження майже нічого не залишилося¹³.

Очевидно, що на цей час припадає зневіра міністра В. Колокольцова в можливість викупу державою поміщицьких земель з метою створення земельного фонду для продажу малоземельним селянам і він публічно відмовився від адміністративного тиску на землевласників. Зокрема, про це заявив на початку вересня: «Ні про яке примусове вивласнення приватновласницьких земель говорити не доводиться, бо на ринкові спостерігається пропозиція земель по порівнюючи недорогих цінах¹⁴. Насправді ж ця заява була далекою від реальної ситуації на тогочасному ринку землі. Саме цими днями гетьман П. Скоропадський під час державного візиту до Німеччини запевняв імператора Вільгельма II, що «у нас на Україні йде повним ходом розробка аграрної реформи, не дивлячись та те, що це складає великі труднощі»¹⁵.

Упродовж вересня – жовтня 1918 р. земельна комісія не підготувала жодного законопроекту, а відкриттям Державного земельного банку опікувався міністр фінансів А. Ржепецький, який, за словами П. Скоропадського, в аграрному питанні був невимовимий – «ніяких реформ не потрібно, земля природно перейде дрібним хліборобам»¹⁶. Банк створювався за взірцями колишніх імперських Селянського поземельного і Дворянського земельного банків. Його очолив відомий харківський діяч барон Р. Будберг. В. Брунст входив до наглядової ради банку. Однак проведення операцій з землею фактично не вдалося розпочати¹⁷.

На час жовтневої урядової кризи гетьман переконався у необхідності заміни В. Колокольцова. Вибір наступного міністра земельних справ був зумовлений вимогами нового ліберального кабінету Л. Баварського до гетьмана провести українізацію уряду і продовжити земельну реформу. У Берліні сподівалися й після завершення Світової війни зберегти джерела продовольчих ресурсів і ринки збуту своїх товарів¹⁸.

Після відмови кількох осіб (Є. Чикаленко, К. Мацієвич, О. Афанасенко) очолити Мінземсправ погодився відомий український діяч, письменник, видавець, меценат, поміщик і цукрозаводчик В. Леонтович з огляду на те, що ще чотири портфелі дістануться українським соціалістам. В. Брунст і Г. Бурлаков залишилися на своїх посадах. Щирий прихильник і товариш В. Леонтовича Є. Чикаленко в щоденнику занотував, що новий міністр ще не знає урядових порядків, а два його заступники як росіяни будуть всілякими способами ставати на перешкоді¹⁹. В. Леонтович був затверджений міністром у ніч на 25 жовтня і пробув на посаді міністра формально три, а фактично два тижні – до 14 листопада²⁰.

13 Освободительная война украинского народа против немецких оккупантов. Документы и материалы. Киев. Партиздат, 1938. С.303.

14 *Робітничка газета*. 1918. 6 вересня.

15 Скоропадський П. Спогади. С.276.

16 Там само. С.166.

17 За свідченнями керуючого Державним земельним банком Р. Будберга вдалося укласти лише дві купівельні угоди.

18 Крах германской оккупации на Украине (по документам оккупантов). Москва: Госиздат, 1936. С.136.

19 Чикаленко Є. Щоденник. Т.2 (1918–1919). Київ: Темпора, 2004. С. 152.

20 ЦДАГО України. Ф.1064. Оп.1. Спр. 7. Арк.23–44. Засідання нового уряду відбувалися 1–14 листопада.

Очевидно, що В. Леонтовича апарат міністерства зустрів не дуже приязно, оскільки пізніше він писав: «В паперах міністерства я не знайшов нічого, що вказувало б на підготовку земельної реформи, або хоч би на те, що збиралися матеріали, відбувалися засідання тощо»²¹. Можна припустити, що В. Брунст не поспішав передавати новому міністру матеріали напрацювань команди попередників. Поточний архів міністерства був у його розпорядженні, цими документами він оперував на засіданнях уряду вже після відставки В. Леонтовича і частину з них вивіз у розташування Добровольчої армії.

У кінці жовтня 1918 р. відбулася перша робоча зустріч В. Леонтовича з гетьманом. За спогадами міністра, П. Скоропадський вимагав «виготовити програму і навіть законопроект реформи так скоро, що Міністерство не в силі було того зробити». А потім нагадував про необхідність прискорення підготовки документів. Але, коли через два тижні В. Леонтович приніс законопроект, то він залишив його у себе, так і не розглянувши. «Дякуючи сьому, – стверджував пізніше колишній міністр, – програма аграрної реформи і не була на розгляді міністерства (уряду – авт.) за той час, коли я там був»²².

14 листопада П. Скоропадський призначив третій уряд Гетьманату на чолі з відомим російським діячем, прихильником Антанти С. Гербелем, який залишив за собою й посаду міністра земельних справ. В умовах зайнятості і хвороби прем'єра В. Брунст став фактичним керівником Мінземсправ. Він представляв міністерство на засіданнях Ради Міністрів, виступав основним доповідачем з питань земельної реформи. Зокрема, П. Скоропадський в Грамоті до українського народу 29 жовтня з нагоди півріччя гетьманської держави оголосив про створення очолюваної ним особисто Великої земельної наради для завершення земельної реформи.

18 листопада на засіданні уряду В. Брунст запропонував розглянути результати діяльності попередньої земельної комісії ще до скликання Великої наради. Міністри відхилили цю пропозицію і визнали скликання «великої комісії з аграрної реформи невідкладно необхідним» і доручили В. Брунсту до наступного засідання визначити всі кандидатури її членів і подати на затвердження²³.

20 листопада В. Брунст доповів список членів комісії, мета якої в журналі засідань отримала нове формулювання «для вироблення основ (підкреслено нами – авт.) земельної реформи і пов'язаних з нею законів». Тобто, напрацювання комісії Колокольцова - Брунста повністю відкидалися. Структура нової комісії була надзвичайно громіздкою, а склад доволі розмаїтим. До неї входили особи, визначені гетьманом і урядом, представники всіх міністерств, Державної канцелярії, Державного контролю, всеукраїнських товариств землевласників, хліборобів-власників, цукрозаводчиків, орендарів, ПРОТОФІСУ та інших. За поданням В. Брунста до складу комісії були включені двадцять відомих учених-аграрників, економістів, фахівців сільгоспкооперації та статистики. Загальна кількість членів комісії склала понад 50 осіб. Рада Міністрів схвалила склад комісії й доручила В. Брунсту скликати її засідання 23 листопада²⁴.

Засідання комісії відбулося у призначений день. Організацією її засідання опікувався В. Брунст, оскільки голова уряду С. Гербель, на якого були покладені обов'язки керівника земельного відомства, тривалий час хворів. Основну доповідь на засіданні зробив відомий вчений, міністр праці В. Косинський. Інший член комісії, міністр юстиції В. Рейнбот, у спогадах відзначав, що професор, який донедавна був впевненим апологетом наділення землею працюючих на ній, подав науково обґрунтовану доповідь, довівши, що «при розверстці всіх земель поміщицьких, колишніх удільних, державних, монастирських і міських селянин може розраховувати на прирізку йому ½ десятини до наділу». В. Рейнбот, полтавський поміщик і

21 Леонтович В. Зібрання творів у 4-х томах. Т.3. К., 2004. С.213.

22 Гетман П.П.Скоропадський. Украина на переломе. 1918 год. С. 835. Друга і остання зустріч з гетьманом відбулася 11 листопада, коли той вже складав текст федераційної грамоти та формував новий уряд.

23 Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали. Т. 1. С. 379.

24 Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали. Т. 1. С. 382; Вісник Міністерства земельних справ. 1918. 30 листопада.

відвертий противник земельної реформи, не без злорадства констатував, що після такої доповіді засмутилися як найбільш переконані оптимісти «благодетельного черного передела», так й прихильники пошуку щастя України у її повному відділенні від Росії²⁵.

На наступних засіданнях розглядалися організаційні питання: формування секцій, правничих та редакційної комісії, визначення доповідачів тощо. Однак надзвичайно складна внутрішньополітична ситуація, бої з військами Директорії УНР велися вже на підступах до столиці, невизначеність міжнародного становища України не сприяли налагодженню роботи нової комісії. Формування її складу не було завершено. Навіть митрополит Антоній пізніше прислав свого делегата. Посланці українських організацій виходили з її складу. Представники великоземельного поміщицтва фактично саботували роботу, побоюючись прийняття закону про примусове відчуження землі та сподіваючись на швидкий прихід військ Антанти, які поховують саму ідею реформи. Засідання перетворювалися на некерований дискусійний клуб. Останнє відбулося 10 грудня²⁶.

5 грудня на засіданні Ради Міністрів В. Брунст доповідав «про причини, які викликали незатвердження до цього часу паном Гетьманом розглянутих і схвалених Радою Міністрів штатів міністерства землеробства». Відсутність унормованих штатів Мінземсправ мала за давню історію, пов'язану з толеруванням гетьманом проголошеному, але відразу й відставленому, Отаману Ради Міністрів М. Сахну-Устимовичу, полтавському поміщику і відомому конезаводчику.

Ще влітку П. Скоропадський підтримав його бажання очолити департамент конярства Мінземсправ. З огляду на необхідність значних асигнувань і не зовсім приязне ставлення до М. Сахна-Устимовича В. Колокольцова, питання передали на розгляд Малої Ради Міністрів, де після довгих дискусій погодили створення департаменту конярства, яке урядом так й не було реалізоване. Водночас гетьман без цього департаменту не затверджував штати міністерства. Рада Міністрів доручила В. Брунсту переробити штати міністерства, звести відділи тваринництва і конярства в один департамент і подати на схвалення уряду²⁷. Очевидно, за цим мало відбутися призначення нового директора департаменту.

Відзначимо, що М. Сахно-Устимович в найскрутніші часи залишався відданим П. Скоропадському. На початку грудня 1918 р. за його дорученням опікувався створенням такого кабінету міністрів, який би міг постати в час приходу військ Антанти і примирити Директорію УНР з гетьманом. Втілити задум не вдалося, бої вже йшли у передмістях столиці, гетьманське правління було приречене²⁸.

В. Брунст був присутній на останньому застенографованому засіданні Ради Міністрів 11 грудня 1918 р. Після приходу до влади Директорії Верховна слідча комісія УНР пред'явила міністрам і заступникам міністрів останнього гетьманського уряду, включаючи й В. Брунста, обвинувачення у намаганнях «скасувати українську державність і прилучити Україну до Московської (Російської) Держави озброєною силою»²⁹. Однак він уник арешту, дістався території Збройних сил Півдня Росії, де разом з В. Колокольцовим розробляв проект земельної реформи, яку генерал А. Денікін відхилив, визнавши її пропоміщицькою.

У 1920 р. В. Брунст виїхав до Європи. Жив у Празі, належав до російського еміграційного табору. Займався науковою, викладацькою та громадською роботою, за мандатом Ліги націй проводив обстеження сільського господарства країн Південної Америки, залишив вагому творчу спадщину. Помер у Празі, похований на Ольшанському кладовищі.

25 Гетман П. П. Скоропадский. Украина на переломе. 1918 год. С. 100.

26 ЦДАВО України. Ф. 1061. Оп. 3. Спр. 6.

27 Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали. Т. 1. С. 413.

28 Саме в цей час М. Сахно-Устимович отримав велику суму грошей ніби з метою закупівлі коней для армії, але був захоплений повстанцями, пограбований і живим утоплений в Дніпрі. Пиріг Р. Одна доба прем'єрства Миколи Устимовича. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років*. 2014. Вип. 10.

29 Гетман П. П. Скоропадский. Украина на переломе. 1918 год. С. 757.

Висновки

Прихід до гетьманського уряду В. Брунста – відомого російського вченого-аграрника, успішного практика-експериментатора й досвідченого адміністратора був зумовлений насамперед потребами реалізації власного фахового потенціалу і водночас отримання засобів до існування. Передбачалася праця в команді колег однодумців, які перейнялися ідеєю зміни земельних правовідносин в Україні за взірцями столипінських реформ.

Як член партії кадетів, В. Брунст поділяв принципові положення партійної програми про можливість відчуження великоземельної власності і був переконаний у можливості втілення цих положень кабінетом міністрів переважно однопартійців. Тим більше, що гетьман відкрито демонстрував рішучість проведення реформи на користь малоземельних селян.

Саме В. Брунст – секретар комісії з вироблення законодавчих основ реформування земельних відносин – взяв на себе складну функцію координатора діяльності секцій і груп, які паралельно вели розробку кількох законів. На засіданнях точилися досить жорсткі дебати, вносилися правки, заявлялися протести, робилися посилення на російське імперське законодавство. Опрацьовані комісією проекти доводилося узгоджувати в Мінфіні, Держконтролі, Державній канцелярії.

В. Брунст усвідомлював, що не всі ухвалені закони були функціонально дієздатними в умовах державної абсолютизації приватної власності, за яких поміщицтво отримало потужні преференції, а уряд і гетьман не проявили політичної волі до задіяння імперативних інструментів створення державного земельного фонду.

На відміну від міністра В. Колокольцова, який зневірився в перспективах реформи, В. Брунст й у наступних каденціях уряду продовжував обстоювати прийняте законодавство і в середині листопада на засіданні Ради Міністрів навіть зробив спробу його підтвердження, яка була відкинута проросійським кабінетом міністрів. Наявні тематичні джерела дозволяють стверджувати, урядова діяльність В. Брунста була поєднанням намірів високофахового спеціаліста реалізувати загалом прогресивну земельну реформу з чесним виконанням службових обов'язків.

References:

1. Chykalenko, Ye. (2004). *Shchodennyk. T. 2 (1918–1919)* [Diary. Vol. 2 (1918–1919)]. Kyiv. [in Ukrainian].
2. Dontsov, D. (2002). *Rik 1918* [The Year 1918]. Kyiv. [in Ukrainian].
3. Getman, P. P. Skoropadskii. (2014). *Ukraine na perelome. 1918 god* [Ukraine at the turning point. 1918]. Moscow. [in Russian].
4. Kokh, H. (1936). *Krakh germanskoï okkupatsii na Ukraine (po dokumentam okkupantov)* [Collapse of the German occupation in Ukraine (based on occupiers' documents)]. Moscow. [in Russian].
5. Leontovych, V. (2004). *Zibrannia tvoriv u 4-kh tomakh. T. 3* [Collected works in 4 volumes. Vol. 3]. Kyiv. [in Ukrainian].
6. *Oswoboditel'naya voïna ukraïnskogo naroda protiv nemetskikh okkupantov. Dokumenty i materialy. (1938)*. [Liberation war of the Ukrainian people against the German occupiers. Documents and materials]. Kyiv. [in Russian].
7. Pyrih, R. (2014). *Odna doba premiiertva Mykoly Ustymovycha* [One day of Mykola Ustymovych's premiership]. In *Problemy vyvchennia istorii Ukraïns'koi revoliutsii 1917–1921 rokiv: Zbirnyk naukovykh statei* (Vol. 10). Kyiv. [in Ukrainian].
8. Pyrih, R., & Tymchenko, R. (2025). *Zemelna reforma hetmana Pavla Skoropadskoho: istorychni narysy, dokumenty i materialy* [Land reform of Hetman Pavlo Skoropadskyi: historical essays, documents and materials]. Kyiv. [in Ukrainian].
9. Serapionova, E. P. (1995). *Rossiiskaia emigratsiia v Chekhoslovatskoi respublike (20–30-e gody)* [Russian emigration in the Czechoslovak Republic (1920s–30s)]. Moscow. [in Russian].
10. Skoropads'kyi, P. (1995). *Spohady* [Memoirs]. Kyiv–Philadelphia. [in Ukrainian].
11. *Trudy russkoi, ukraïnskoi i belorusskoi emigratsii, izdannye v Chekhoslovakii v 1918–45 hh.* (1996). T. 1, Ch. 1 [Works of Russian, Ukrainian, and Belarusian emigration published in Czechoslovakia in 1918–1945. Vol. 1, Part 1]. Prague. [in Russian].

Надійшла до редакції / Received: 21.06.2025

Схвалено до друку / Accepted: 19.08.2025